

Obzor

Collate

Nová dimenze filmově historického výzkumu

Masový rozvoj počítačových technologií v posledních deseti letech přinesl i zcela nové metody vědeckého výzkumu a způsoby spolupráce. Podstatnou roli v tomto procesu sehrál zájem mezinárodní vědecké komunity o využití rozsáhlých možností počítače při výzkumu a snaha počítačových odborníků vytvořit integrovaný komunikační systém podporující sdílení informací. Tento systém se dnes běžně označuje jako „collaboratory“. William A. Wulf jej definuje jako virtuální výzkumné centrum, v němž se vědci mohou plně věnovat výzkumu bez ohledu na geografická omezení, mohou interaktivně komunikovat se svými kolegy a čerpat informace z digitálních knihoven.¹⁾

V devadesátých letech 20. století proběhlo několik projektů v oblasti přírodních věd a vývoje počítačových technologií. Metoda „collaboratory“ se již úspěšně etablovala zejména v genetice, mikrobiologii a dalších dynamicky rozvíjejících se odvětvích. Ve sféře společenských věd má tento druh výzkumné spolupráce charakter zatím ojedinělého experimentu. Výzkumné metody jsou v oblasti společenských věd odlišné a vyžadují specifický přístup.

Ideální komunikační platformu pro vědecký výzkum a místo pro vytváření rozsáhlých digitálních knihoven typově odlišných dokumentů představuje internet. Ovšem rozsáhlé sbírky písemných dokumentů, umělecká díla a další objekty společenskovědního výzkumu jsou uloženy v archivních či muzejních depozitářích. Odstraňování problémů s jejich komplikovaným zpřístupňováním prostřednictvím digitalizace postupuje velmi pomalu. Na tento deficit vyvolaný náročností zpřístupňování dokumentů reagují některé mezinárodní výzkumné projekty programu IST (*Intelligence, Servis, Technology*) realizované pod patronací Evropské komise.²⁾ Tyto projekty, specializované na zpřístupňování a ochranu „kulturního dědictví“ prostřednictvím digitalizace, si kladou za cíl vytváření virtuálních center pro spolupráci archivních institucí a vědeckých pracovišť při práci s typově odlišnými sbírkami digitalizovaných dokumentů. Mezi tyto projekty se řadí i *COLLATE – Collaboratory for annotation, indexing and retrieving of digitized historical archive material* (IST-1999-2088; www.collate.de).³⁾

Projekt COLLATE usiluje o vytvoření rozsáhlého virtuálního systému podporujícího spolupráci odborníků, kteří analyzují, indexují a anotují digitalizované archivní dokumenty. Koordinátorem

- 1) Termín „collaboratory“ je složenina anglických slov „collaboration“ – spolupráce a „laboratory“ – laboratoř. Podrobněji k metodě „collaboratory“ viz Richard T. Kouzes – James D. Myers – William A. Wulf, *Collaboratories: Doing Science on the Internet*. „IEEE Computer“ 29, 1996, č. 8 (srpen); dostupné rovněž na: www.emsl.pnl.gov:2080/docs/collab/presentations/papers/IEEECollaboratories.html.
- 2) Náplní programu IST je podpora urychlování vývoje evropské informační společnosti. Pro další informace viz www.cordis.lu/ist/home.html.
- 3) Rozbor všech částí projektu viz Jürgen Keiper, Holger Brocks, Andrea Dirsch-Weigand, Adelheit Stein, Ulrich Thiel, *COLLATE – A Web Based Collaboratory for Content – Based Access to and Work with Digitized Cultural Material*. In: D. Bearman & F. Garzotti (eds.), *Proceedings of the International Cultural Heritage Meeting (ICHIM '01)*. Milano 2001, s. 495 – 511.

projektu je *FhG – IPSI (Fraunhofer Gesellschaft – Institut Integrierte Publikations- und Informationssysteme)*. Heuristickou část zajišťují tři významné evropské filmové archivy: *Deutsches Filminstitut (DIF)*, *Filmarchiv Austria (FAA)* a *Národní filmový archiv (NFA)*. Na otázkách spojených s počítačovým řešením projektu spolupracují *FhG – IPSI*, *Universita degli Studi di Bari* a *Sword Information and Communication Technology*. Funkčnost a přívětivost uživatelského rozhraní hodnotí dánská *Risø National Laboratory*. Projekt COLLATE sleduje dvě všeobecné linie – zprostředkovat dostupnost kulturního dědictví a dokázat přijatelnost „kolaborativní“ metody při odborném zpracovávání historických dokumentů. První část úkolu představuje vytvoření uživatelského rozhraní pro práci s multimediální sbírkou digitalizovaných dokumentů na bázi internetu. Dalším krokem je dokumentace a hodnocení odborných poznatků z každodenní práce s dokumenty prostřednictvím systému a následné předkládání shromážděných poznatků koncovým uživatelům. Jako objekt výzkumu bylo třeba zvolit tematickou oblast nabízející pestré spektrum historických dokumentů multimediálního charakteru.

Filmově historická sféra poskytuje bohaté zdroje k naplnění stanovených kritérií a rovněž reprezentuje nutnost existence mezinárodní výzkumné spolupráce. Právě mezinárodní aspekt je ve filmové sféře přítomen v několika variantách. Díky absenci jazykové bariéry přesahuje film hranice států od svého vzniku až do konce němé éry. S nástupem zvukového filmu začíná výroba jazykových verzí jednotlivých filmů, které se velmi často diametrálně liší. Ústřední roli v „procesu šíření filmů“ sehrála cenzura, neboť filmová kultura byla od začátku neoddelitelně spjata s kulturní politikou jednotlivých států. Každý výrobce či distributor obvykle musel před zahájením distribuce předložit film ke schválení cenzury. Distribuované verze filmů se tedy odlišovaly díky zásahům cenzurních institucí. Z mnoha filmů musely být vystřiženy „závadné“ scény či titulký. Tyto zásahy nesmazatelně poznamenaly celkový ráz díla.

Cenzurní dokumenty představují cenzurní proces jako významnou část geneze filmu a mají charakter jedinečných informačních zdrojů pro filmové historiky. Informace z cenzurních dokumentů jsou využívány při restaurování poškozených filmových kopií. V nemálo případech jsou i tím jediným, co po filmu zůstalo. Cenzurní dokumenty představují bohaté prameny poznání i pro odborníky z oblasti estetiky, historie, sociologie či politologie, kteří zkoumají film jako kulturně společenský fenomén v metodologických intencích svého oboru. Cenzurní dokumenty tedy tvoří základ multimediální sbírky digitalizovaných dokumentů společně s dalšími sekundárními materiály rozptýlenými v mnoha archivech a knihovnách – články a recenzemi z dobového filmového i denního tisku, fotografiemi a reklamními materiály.

V každém ze tří států, které poskytují archivní materiál, existovala odlišná, ale tak či onak zákonem ustanovená povinnost předkládat filmy k cenzurnímu řízení. V každé zemi fungovaly organizované cenzurní instituce, na jejichž chodu se klíčovým způsobem podílely státní orgány.

Ve výmarském Německu plnila roli nejvyšší cenzurní instituce berlínská Film-Oberprüfstelle při ministerstvu vnitra, které podléhaly dvě Filmprüfstelle, sídlící v Berlíně a Mnichově. Kritéria pro posuzování filmů zákonně stanovil tzv. „Reichslichtspielgesetz“, jenž vstoupil v platnost 20. května 1920. Po jmenování Adolfa Hitlera říšským kancléřem prodělal německý cenzurní systém několik změn. Cenzurování filmu bylo vyňato z kompetence ministerstva vnitra a převedeno pod nově konstituované ministerstvo propagandy a lidové osvěty, řízené Josephem Goebbelsem. Posuzovací kritéria se zpřísnila a byla zavedeno cenzurování filmů již ve výrobním stadiu.⁴⁾

4) Stručná a přehledná charakteristika filmové cenzury ve Výmarské republice viz Christine K o p f, *Der Schein der Neutralität-Institutionelle Filmzensur in der Weimarer Republik* in: www.deutschesfilminstitut.de/dt2n13.htm. Pro období po roce 1933 viz např. Klaus-Jürgen M a i w a l d, *Filmzensur im NS-Staat*. Dortmund 1983.

Naprosto odlišné podmínky, vyznačující se existencí řady nařízení s regionální platností, panovaly v Rakousku. Ústavní soud sice cenzuru oficiálně zrušil (23. června 1926), avšak ve Vídni a v Tyrolsku zůstalo v platnosti nařízení zvané „Vorführungszwang“, které ustanovovalo předváděcí povinnost pro všechny nové filmy. Ve Vídni pak vstoupil v platnost tzv. „Wiener Lichtspielgesetz“, ukládající výrobcům a distributorům povinnost předkládat k cenzurnímu posouzení všechny filmy, které hodlali předvádět na území Vídně. Roli dohlížecí instituce v tomto případě plnil vídeňský magistrát. Zákonnou podobu, s diferencovanými nařizovacími a kontrolními kompetencemi, dostalo toto nařízení v roce 1930 („Wiener Lichtspieltheater Gesetz“). Cenzurní pravomoce zůstaly v rukou magistrátu, policejní orgány získaly oprávnění kontrolovat dodržování cenzurních ustanovení majiteli biografů. Platnost cenzurních výnosů vídeňského magistrátu se vztahovala i na Burgenland, který si však záhy vytvořil svůj cenzurní sbor. Vlastní cenzurní předpisy mělo i Tyrolsko, kde vídeňská rozhodnutí pozbývala platnosti a filmy musely být cenzurovány znovu. Jednotný cenzurní orgán byl v Rakousku ustaven až po anšlusu v roce 1938.⁵⁾

V meziválečném Československu náležela filmová cenzura do kompetence ministerstva vnitra.⁶⁾ Dosavadní čtyřčlenné cenzurní sbory s působností na úrovni zemí byly zrušeny (16. června 1919) a nahrazeny osmičlenným Cenzurním poradním sborem s celorepublikovou působností. V Cenzurním poradním sboru společně zasedali reprezentanti státních orgánů (ministerstva vnitra, školství, spravedlnosti a obrany), zástupci lidovýchovných institucí (Masarykův lidovýchovný ústav) a ženských spolků. Počet členů sboru se v průběhu času měnil. V období 1919 až 1927 v něm zasedalo osm členů, později se počet členů snížil na pět (1927 až 1936), a od roku 1936 se ustálil na čísle šest. Členové sboru měli status expertů s oprávněním podávat dobrozdání o zhlédnutých filmech. Finální výrok zůstával v kompetenci ministerstva vnitra. V případě nesouhlasu s rozhodnutím, nejčastěji při zákazu filmu, mohl žadatel (zpravidla distribuční společnost) podat protest, resp. žádost o nové cenzurní řízení a celá kauza byla postoupena rozšířenému, jedenáctičlennému sboru. Proti jeho výroku již neexistovala možnost odvolání. Jediným platným zákonem ustanovením pro kinematografii zůstalo nařízení č. 191 ř. z. z 17. září 1912 o pořádání kinematografických představení. Argumentace § 17 tohoto nařízení (ohrožení veřejného pořádku a mravů) tvořila nejčastější zdůvodnění zákazu filmů.⁷⁾

Všechny tři archivy (DIF, FAA, NFA) mohou poskytnout velké množství materiálů pro vytváření multimediální sbírky dokumentů. Tato sbírka je rozdělena do dvou kategorií podle obsažených filmových titulů: COLLATE core collection (dále jen core collection) a COLLATE overall collection (dále jen overall collection). Definitivní struktura core collection vznikla po dohodě mezi filmovými archivy. Tvoří ji celkem 102 filmů celosvětové provenience, vymezené obdobím 1918 až 1939 (viz příloha). Ke každému titulu z core collection se shromažďují nejen textové dokumenty vzešlé z činnosti cenzurních institucí, ale pokud možno všechny dostupné materiály – články

5) Pro stručnou a přehlednou charakteristiku filmové cenzury v Rakousku viz Paolo C a n n e p e l e, *Beschnittene Schaulust. Entstehung und Entwicklung der Filmzensur in Österreich. Ein Abriss (1908 – 1938)*. „Medien und Zeit“ 16, 2001, č. 2, s. 22 – 34.

6) Filmová cenzura v ČSR v letech 1918 – 1940 představuje historiograficky téměř nedotčené téma. Jedinou ucelenější studii jsou skripta: I v o H e p n e r, *Filmová censura. Příspěvek k dějinám filmové cenzury v českých zemích 1918 – 1939*. Praha 1959. Hepnerova studie umožňuje orientaci v tématu na elementární úrovni, vysoká koncentrace dobového ideologického balastu ji pro další využití činí prakticky bezcennou. Důkaz o téměř nulovém zmapování role filmové cenzury v české kinematografii přináší seminární práce Julietty Z a c h a r o v é, *Zhodnocení stavu bádání o filmové cenzuře v českých zemích*. Katedra filmové vědy FF UK, Praha 1995.

7) Podrobné znění, komentáře a novely ministerského nařízení z 18. 9. 1912 viz Jiří H o r a, *Filmové právo*. Praha 1937, s. 23 – 169. Paragrafy věnované cenzuře tamtéž, s. 102 – 131.

z denního tisku a z dobových filmových periodik, korespondence, fotografie, plakáty a filmové ukázky. Overall collection je koncipovaná pouze jako sbírka velké části cenzurních dokumentů pro období let 1929 – 1933. Cenzurní dokumenty se ve fondech a sbírkách filmových archivů nacházejí velmi zřídka, a proto byla navázána spolupráce s dalšími archivy. DIF využil kromě vlastních sbírek i fondy z Bundesarchivu – Filmarchivu v Koblenzi, FAA prohloubil již dříve navázanou spolupráci s Dolnorakouským zemským archivem v St. Pölten (Niederösterreichisches Landesarchiv) a s Státním archivem ve Vídni (Österreichisches Staatsarchiv). Národní filmový archiv pracoval s cenzurními spisy z fondu „Ministerstvo vnitra – Censurní sbor kinematografický“, uloženého ve Státním ústředním archivu v Praze.

Současné digitalizační technologie umožňují reprodukovat dokument v podobě elektronické faksimile. Nesporné výhody tohoto procesu spočívají v zachování množství vizuálních informací, které prostý přepis textu zpravidla neumožňuje (okrajové poznámky, ilustrace apod.) Pro práci s digitalizovanými dokumenty byla vytvořena speciální pracovní plocha. Proces indexace digitalizovaných dokumentů probíhá v několika rovinách. Tou první je evidence každé digitalizované stránky v databázi Digiprot. Tato část slouží k zaznamenání technických parametrů originálu (původní rozměr dokumentu, název titulu filmu, jenž je na dokumentu uveden, datum digitalizace dokumentu apod.) a k evidenci jednotlivého dokumentu v rámci celku – sbírky prostřednictvím souvislé číselné řady. Další krok představuje přiřazení dokumentu k patřičnému filmovému titulu, připojení filmografických informací a odkazy na další dokumenty související s daným filmovým titulem. Titul, jenž se vyskytuje na dokumentu, se z různých důvodů často odlišuje od titulu, uloženého ve filmografické databázi. Jak již bylo konstatováno, k jednomu filmovému titulu nezřídka existuje více verzí s různou metráží a v různých jazykových mutacích, s odlišným obsahem mezititulků v případě němých filmů.

Druhou indexační úrovní je formální katalogizace jednotlivých typů dokumentů. Sběrka cenzurních dokumentů má podobu nepříliš souvislého konglomerátu německých a českých textových dokumentů. První krok představovalo shromáždění existujících typů a jejich vzájemná komparace. Tyto kroky usnadnily vytvoření přehledné typologie dokumentů. Dalším stupněm byla analýza obsahové a formální struktury, která umožnila postupné vytváření katalogizačních pravidel pro jednotlivé typy dokumentů. Katalogizační pravidla byla vyvinuta v souladu s tzv. systémem „Dublin core“⁸⁾ a na základě požadavků badatelských týmů, které prováděly analýzy dokumentů a s využitím obvyklých katalogizačních pravidel užívaných ve filmových archivech.⁹⁾ Analýza obsahové struktury zároveň vedla k vytvoření systematiky klíčových slov, která byla základní podmínkou pro vytvoření funkčního obsahově indexačního systému.

Indexování obsahu dokumentů prostřednictvím systematiky pevných klíčových slov je další indexační rovinou. Obsahová indexace se provádí na úrovni celého dokumentu nebo stránky, ke kterým se přiřazují významově nejvýstižnější klíčová slova. Prostřednictvím selektivní funkce lze v elektronických faksimilích dokumentů graficky označovat i malé pasáže. Indexování pomocí klíčových slov má dvojí funkci: umožní na základní úrovni porozumět obsahu dokumentu a zároveň slouží k účinnému vyhledávání dokumentů na bázi fultextových vyhledávačů.

K celým dokumentům, jednotlivým stranám nebo ke graficky označeným pasážím se mohou rovněž vztahovat i vícevětne komentáře (anotace). Většinou mají explikativní charakter a vztahují se

8) Dublin Core metadata scheme for Web publishing je schéma pro popis (nejen) elektronických zdrojů. Ve světě se využívá jak v prostředí knihoven a akademických institucí, tak i ve státní sféře. Popisovaný zdroj je rozdělen do tří částí: obsah, intelektuální vlastnictví, instanciace zdroje. Pro podrobnější informace viz www.purl.org/DC/.

9) Harriet W. Harrison (ed.), *The FIAF cataloguing rules for film archives*. Munich – London – New York – Paris 1991.

k nejdůležitějším či nejzajímavějším obsahovým pasážím – k odůvodněním cenzurních omezení (vyloučených scén či zákazu celých filmů). Zároveň mohou i obohacovat vyznačené pasáže dodáváním dalších, v dokumentech neobsažených informací, případně vytvářet odkazy k existujícím titulům sekundární literatury. Anotace mohou mít i formu komentáře komentářů („comments on comments“). Představují specifickou podobu miniaturní rozpravy dvou či více indexátorů o konkrétních aspektech zkoumaného objektu, případně dodání informací od indexátorů z dalších stran zúčastněných v projektu. Kromě tohoto manuálního způsobu zpracování dokumentů obsahuje systém i automatizované funkční prvky. Analýza struktury digitalizovaného textového dokumentu, jíž se zabývají univerzitní specialisté z Bari, umožňuje vytvořit modul pro automatickou klasifikaci textových dokumentů. Ve vývojovém stadiu se nachází modul pro indexování fotografií a filmových fragmentů.

Virtuální systém COLLATE nabízí díky popsanému zpracování dokumentů velké množství obsahových údajů. Všechny údaje jsou ukládány na bázi metadatových schémat typu XML, která umožňují vzájemnou komunikaci mezi databázemi odlišných dokumentů, rozsáhlé vyhledávání a poskytování obrovského množství informací. Po skončení katalogizování a indexování všech dostupných dokumentů vznikne rozsáhlá síť, v níž bude možné vyhledávat podle formálních i obsahových hledisek. Tento výsledek projektu COLLATE bude pravděpodobně zpřístupněn pro uživatele na webových stránkách.

Tomáš Lachman